

Axborotni ruxsatsiz foydalanishlardan himoyalash

**Ilmiy rahbar: Abdurashidova Kamola Turgunbaevna
Sultonov Muhammadali Ro'ziboyevich
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi**

Toshkent axborot texnologiyalar universiteti talabasi

Annotatsiya: AHQKT ob'ektlarda axborot xavfsizligini ko'p sonli mumkin bo'lgan xavflardan himoya qilish uchun yaratiladi. U yoki bu xavfni blokirovkalash uchun himoya qilishning usullarini va vositalarini ma'lum bir to'plami ishlatiladi. Ularning ba'zi birlari axborotni bir vaqtning o'zida bir nechta xavflardan himoya qiladi. Usullarning ichida universal usullar ham mavjuddir, ular istalgan himoya qilish tizimi uchun asosiy hisoblanadi. Bu axborotni himoya qilishning huquqiy usullaridir, bu ixtiyoriy vazifali himoya qilish tizimini rasmiy ravishda kurishni va ishlatishni asosi bo'lib xizmat qiladi; bu tashkiliy usullardir, ular odatda bir nechta xavflarni bartaraf (qaytarish) etish uchun ishlatiladi; bu texnik usullardir, ular tashkiliy va texnik tadbirlarga asoslangan holda ko'pchilik xavflardan axborotlarni himoya qiladi.

Kalit so'zlar: kompyuter, texnologiya, internet, biometrik, onlayn, konfidentsial, elektron, texnik, sertifikat, administrator, resurs, versiya, blok, brandmauer.

Axborotni himoya qilishni huquqiy usullarida huquqiy xarakterli masalalar ko'rib chiqiladi:

- kompyuter jinoyatchiligi uchun jazolash me'yorlarini ishlab chiqish;
- dasturlovchilarni mualliflik huquqlarini himoya qilish;
- jinoiy va fuqarolik qonunchiligini, hamda kompyuter jinoyatchiligi sohasida sud ishini mukammallashtirish;

- kompyuter tizimlari ishlab chiquvchilar ustidan jamoat nazorati masalalari;
- bu masalalar bo'yicha mos xalqaro shartnomalarni qabul qilish va h.k.

Axborotni himoya qilishni tashkiliy choralari ko'rib chiqadi:

- kompyuter tizimlarini qo'riqlashni;
- xodimlarni tanlab olish;

- o'ta muhim ishlarni faqat bir kishi tomonidan olib borilishi holatlarini inkor qilish;

- tizimni, u ishdan chiqqanidan keyin, ishlash qobiliyatini tiklash rejasini borligi;
- axborot xavfsizligi tizimini ta'minlaydigan shaxslarga javobgarlikni berish;
- kompyuter markazini joylashgan joyini tanlash va h.k.

Himoya qilishni texnik usullari apparatli, dasturli va apparat-dasturliga bo'linadilar. Elektron hisoblash texnikasiga mo'ljallangan xavfsizliklarni ta'minlashni asosiy yo'nalishlari quyidagilardir:

- KT va T larida taqiqlangan axborotga murojaat qilishdan himoya qilish;
- virusga qarshi himoya qilish;
- istalmagan elektromagnit va akustik maydon va nurlanishlar orqali ushlab olishni bartaraf etish;

- kriptografik usullar asosida xabarlarini yuqori tuzilishli berkligini ta'minlash.

Texnik usullar (dasturli, apparatli va dastur-apparatli) kelgusida yanada batafsil ko'rib chiqilishi uchun axborotni huquqiy va tashkiliy himoya qilishni ta'minlash masalalariga to'xtalib utamiz.

Axborot – huquq ob'ektidir. Kompyuter jinoyatchiligi uchun asboblar sifatida telekommunikasiya va hisoblash texnikasi vositalari, dastur ta'minoti va intellektual bilimlar, ularni mukammallashtirgan sohalari nafaqatgina kompyuterlar, korporativ va global tarmoqlargina bo'lib kolmasdan, balki zamonaviy yuqori axborot texnologiyalari vositalari ishlatiladigan, katta xajmdagi axborotlar qayta ishlanadigan, masalan, statistika va moliya institutlari, faoliyatni istalgan sohasi bo'lishlari mumkin. Istalgan muassasaning faoliyati aloqa kanallari bo'yicha axborotlarni olish, qayta ishlash, qarorlar qabul qilish, uzatish jarayonlarisiz mumkin emasdir. Bu jarayonlarni ta'minlaydigan barcha vositalar kompyuter jinoyatchiligi uchun asboblar hisoblanadi yoki asboblar sifatida ishlatilishi mumkin.

O'zbekistonda, MDH barcha davlatlaridagi kabi, yaqin vaqt-largacha kompyuter jinoyatchiliklari bilan samarali kurashishni imkoniyati yo'q edi. Hozir esa vaziyat o'zgarib boshladi. Informatika, axborotni himoya qilish va davlat sirlari sohasida bevosita qonunchilik asoslari 10 dan ortiq asosiy qonunlarda va O'zbekiston Respublikasi Prezidentini bir qator farmoyishlarida aks ettirilganidir.

Asosiy qonunlarda axborotni va axborotli resurslarni maqsadlari, ob'ektlari tushunchalari va huquqiy asoslari aniq-langandir.

«Axborot, axborotlashtirish va axborotni himoya qilish to'g'risida» gi qonun fukarolarni axborotga konstitusion huquqini ta'minlash, uni ochiqligini va unga murojaat qilishlikni, fukarolar va tashkilotlar tomonidan qonunchilik, ijroiya va sud xoqimiyati organlari to'g'risidagi axborotni va boshqa axborotni olishni, jamoat va shaxsiy manfaatga ega bo'lgan ta'minlashga, hamda jamiyatda axborot bilan mulkot qilishga va axborotlashtirishni rivojlantirishga ko'maklashish uchun da'vat qiladi. Unda axborotni xujjalashtirish va uni axborot resurslarini ochiq va cheklangan murojaat qilish toifalariga tegishligi, axborotga murojaat qilish bo'yicha mexanizmlarni va vakolatlarni aniqlash, axborotni huquqiy himoya qilish tartibi masalalari, bu sohada buzg'unchiliklar uchun javobgarlikni o'rnatish mexanizmlari masalalari aks ettirilgan.

Qonun bilan aniqlangan axborotni himoya qilish maqsadlari:

- o'g'irlashlarni, buzishlarni, chiqib ketishlarni, qalbaqilashtirishlarni bartaraf etish;

- shaxsni, jamiyatni, davlatni xavfsizligini ta'minlash;

- axborotni yo'qotish, buzish, blokirovkalash bo'yicha taqiqlangan hara-katlarni bartaraf etish;

- shaxsiy sirni va shaxsiy ma'lumotlarni maxfiylikni saqlashga fuqarolarni konstitusiyaviy huquqlarini himoya qilish;

- davlat sirini, hujjatlashtirilgan axborotni maxfiylikni saqlash.

Qonun bilan axborot xavfsizligi ob'ektlari aniqlangan, ularga quyidagilar tegishlidir:

1) axborot resurslarini barcha ko'rinishlari;

2) axborotni olishga, tarqatishga va ishlatishga, maxfiy axborotni va intellektual mulkni himoya qilishga fuqarolarni, huquqiy shaxslarni va davlatning huquqlari;

3) turli sinfli va vazifali axborot tizimlarini o'z ichiga oladigan axborot resurslarini shakllantirish, tarqatish va ishlatish tizimi ma'lumotlar kutubxonalari, arxivlari, tizimlari va yirik to'plamlari axborot texnologiyalari axborotni yig'ish, qayta ishlash, saqlash va uzatishning reglamentlari va jarayonlari ilmiy-texnikaviy va xizmat ko'rsatadigan xodimlar;

4) axborotni qayta ishlash va tahlil qilish markazlarini, axborot almashish va telekommunikasiya kanallarini ishlashini ta'minlash mexanizmlarini, telekommunikasiyali tizimlarini va tarmoqlarni, shu jumladan axborotni himoya qilishni tizimlarini va vositalarini o'z ichiga olgan axborotlashgan infratuzilma;

5) ommaviy axborot va tashvikot vositalariga asoslanadigan jamiyat ongini (dunyoqarash, ahloqiy qadr-qimmatlar, odob baholari, xulqni ijtimoiy–yo'l qo'yiladigan stereoturlari va insonlar o'rtaqidagi o'zaro munosabatlar).

Qonun bo'yicha chegaralangan murojaat qilinadigan xabarlar himoya qilinadi va himoya qilish darajasini ularning egasi aniqlaydi, himoya choralari javobgarligi esa nafaqatgina egasida emas, balki foydalanuvchida ham bo'ladi. Faqat hujjatlashtirilgan axborotgina himoya qilinadi. Hujjatlashtirilgan axborot Davlat siriga va maxfiy axborotga bo'linadi.

Davlat siriga davlat tomonidan himoya qilinadigan uning harbiy, tashqi siyosiy, iqtisodiy, razvedka, kontrazvedka va tezkor qidiruv faoliyati sohasidagi xabarlar tegishli bo'ladi. Bu xabarlarning egasi va foydalanuvchisi davlatning o'zi bo'ladi, shuning uchun uning o'zi himoya qilish bo'yicha talablarni ilgari suradi va ularning boshqarilishini nazorat qiladi. Bu talablarni buzilishi barcha qat'iy qonunlar bilan jazolanadi.

Maxfiy axborot – hujjatlashtirilgan axborot bo'lib, uning huquqiy rejimi davlat, tijorat, sanoat va boshqa jamiyat faoliyati sohasidagi harakat qilayotgan qonunchilikni maxsus me'yorlari bilan o'rnatilgan. Egalari – muassasalar va tashkilotlar, ular bu axborotlarga ega bo'ladilar va u bilan amallar bajaradilar, hamda ular himoya qilish darajasini o'rnatadilar. Maxfiylikni buzilgan holatda ba'zi bir sanksiyalarni qo'llash quyidagi rasmiyatchiliklar oldindan bajarilgan hollardagina mumkindir:

- axborot haqiqatdan ham qimmatbaho bo'lishi kerak;
- muassasa axborotga erkin murojaat qilishni inkor etish va uning maxfiyligini qo'riqlash uchun ma'lum bir choralarni ko'rishi kerak;
- barcha xodimlar axborotning maxfiyligi to'g'risida ogohlantirilgan bo'lishi kerak.

Maxfiy axborotni turi – bu shaxsiy maxfiy ma'lumotlardir. Ammo bu masalada huquqiy asoslar etarlicha ishlab chiqilmagan bo'lsa ham, davlat shaxsiy axborotni himoya qilishni o'zining shaxsiy nazorati ostiga olgan. Bu toifaga shaxsiy va oilaviy sirlar, shaxsiy ma'lumotlar, yozishmalar sirlari, telefondagi, pochtdagi, telegrafdagi va boshqa xabarlar tegishlidir.

Umumiy ko'rinishda maxfiy xarakterli ma'lumotlar tarkibi quyidagi ko'rinishga ega:

- shaxsiy ma'lumotlar;

- tergov va sud ishi siri;
- xizmat siri;
- kasb-hunar siri;
- tijorat siri;
- kashfiyotlarni mohiyati haqida.

Asosiy qonunlarda kompyuter axboroti sohasidagi atamalar va tushunchalar aniqlangandir (kompyuter axboroti, EHM uchun dastur, EHM (kompyuter), EHM tarmog'i, ma'lumotlar bazasi va h.k.).

Kompyuter jinoyatchilikni ko'rib chiqiladigan asosiy moddalarni o'z ichiga oladi:

- kompyuter axborotiga qonunsiz murojaat qilish;
- EHM uchun zarar etkazadigan dasturlarni yaratish, ishlatish va tarqatish;
- EHM, EHM tizimlari va ularning tarmoqlarini ishlatish qoidala-rini buzish.

Modda bo'yicha kompyuter axborotiga (mashina tashuvchisidagi, EHM dagi yoki EHM tarmoqlaridagi) noqonuniy murojaat qilish uchun, agar bu axborotni yo'qotishga, blokirovkasiga, o'zgarishiga yoki nusxalanishiga olib kelgan bo'lsa, hamda hisoblash tarmoqlarida ishlashni buzganligi uchun javobgarlik ko'zda tutilgan.

Taqiqlangan axborotni yo'qolishiga, blokirovkalanishiga, o'zgarishiga yoki nusxalanishiga, axborot tizimlarining ishlashini buzilishiga, olib keladigan dasturlarni EHM uchun tuzganlik uchun ham joriy javobgarlik ko'zda tutilgan.

EHM, EHM tizimlari yoki ularning tarmoqlarini, ularda ishlashga ruxsati bo'lgan shaxs tomonidan, ishlatish qoidalari buzganligi uchun ham, agar bu faoliyat natijasida qonun bilan qo'riqlanadigan axborotni yo'qotishga, blokirovkalashga yoki o'zgartirishga olib kelsa va jiddiy zarar etkazsa, javobgarlik o'rnatilgan.

Kirish matrisasi bu shunday matrisaki, unda ustun tizim obyektiga, satr esa uning subyektiga to'g'ri keladi. Matrisaning ustun va satr kesishgan joyida subyektning obyektga ruxsat etilgan murojaat qilish turi ko'rsatiladi. Odatda obyektning subyektga «qo'yishga murojaat», «yozishga murojaat», «ijroga murojaat» va h.k. kabi turlari qo'llanadi. Kirish matrisasi kirishni boshqarish tizimlarini modellashtirishdagi eng soda yondashuv hisoblanadi. Biroq u ancha murakkab modellar uchun asos vazifasini ham o'taydi.

Kompyuter tizimlari xavfsizligini ta'minlash choralari ularni amalga oshirish usullari bo'yicha quyidagi guruhlarga bo'linadi: huquqiy (qonunchilik); axloqiytarbiyaviy; ma'muriy;jismoniy;texnik-dasturiy.

Sanab o'tilgan AX xavfsizligi choralari axborot himoyasi yo'lida ketma-ket qo'yilgan to'siq yoki chegaralar sifatida olib qarash mumkin. Himoya qilinayotgan axborotlarga yetib borish uchun, ketma-ket bir nechta himoya chegaralarini bosib o'tish lozim bo'ladi. Axborotlarni himoyalashning texnik va dasturiy vositalari Zamonaviy axborot - kommunikasiyalar texnologiyalarining yutuklari ximoya uslublarining bir kator zaruriy instrumental vositalarini yaratish imkonini berdi.

Axborotlarni ximoyalovchi instrumental vositalar deganda dasturlash, dasturiy - apparatli va apparatli vositalar tushuniladi. Ularning funksional tuldirilishi xavfsizlik xizmatlari oldiga kuyilgan axborotlarni ximoyalash masalalarini yechishda samaralidir. Xozirgi kunda tarmok xavfsizligini nazorat kilish texnik vositalarining juda keng spektri ishlab chikarilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Informatika va axborot texnologiyalari. Akademik S.S.G'ulomov umumiy tahriri ostida. Darslik. T.: —Iqtisodiyotl, –2009.
2. Ахборот тизимлари ва технологиялари: Олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик//Муаллифлар жамоаси: С.С.Ғуломов,Р.Х.Лутфуллаев ва бошқ. /С.С.Ғуломовнинг умумий таҳрири остида. –Т.: —Шарқл, 2000. – 529 б.
3. Информатика ва ахборот технологиялари: Олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик //Муаллифлар жамоаси: С.С.Ғуломов, Б.Ю.Ходиев, Б.А.Бегалов ва бошқ. / С.С.Ғуломовнинг умумий таҳрири остида. – Т.:, 2010. – 765 б.
4. Ахборот технологиялари/Aripov M., Begalov B., Begimqulov Sh.,Mamarajabov M.-T.: Noshir, 2009.-368 b.*
5. Informatika / Professor N.V.Makarova tahriri ostida.-T.: —Talqinl, 2005. 344-b. *
6. Алимов Р, Ходиев Б, Алимов Қ ва бошқ. Миллий иқтисодда ахборот тизимлари ва технологиялари. -Т.: —Шарқл, -2004.- 320 б.
7. Электронный учебник по TurboPascal. Chm Internet порталлар ва сайтлар
8. <http://www.gov.uz>- Ўзбекистон Республикаси ҳукумати портали.

